

De bibliotheek van het kapittel van Sint Donatiaan te Brugge in de middeleeuwen

door

Albert DEROLEZ
gewezen mandataris NFWO.

In de meeste studies, die aan afzonderlijke Middeleeuwse bibliotheken gewijd zijn, gaat de bijna volledige aandacht naar de inhoud van de bibliotheek, naar de aard der aanwezige handschriften en naar de belangstelling van de bibliotheekinrichters en -gebruikers, die daaruit kan blijken. Zonder ook maar in het minst het grote belang van dergelijke studies te betwijfelen, hebben wij er hier de voorkeur aan gegeven een meer technisch aspect van de bibliotheekgeschiedenis te behandelen, nl. de inrichting van een kapittelbibliotheek uit onze gewesten in de Laat-Middeleeuwse periode. Onze studie zouden wij dan als geslaagd willen beschouwen, wanneer zij het cultuurhistorisch belang van soortgelijke opzoekingen zou hebben kunnen aantonen. Het spreekt vanzelf dat voor het bekomen van een zo volledig en dus zo juist mogelijk cultuurbeeld alle aspecten van een bibliotheek dienen behandeld te worden. In dit bestek zullen wij er ons echter aan houden de inhoud van de boekerij slechts in grote lijnen te schetsen, om de meeste aandacht te schenken aan de omstandigheden waarin, en de wijze waarop de bibliotheek tot stand kwam. Voor de inhoud durven wij nu reeds verwijzen naar de eerste aflevering van een *Corpus Catalogorum*, die wij binnen niet al te lange tijd met de steun van de Koninklijke Vlaamse Academie van België hopen te laten verschijnen, en die aan de bibliotheken van de huidige provincie West-Vlaanderen zal gewijd zijn.

Men kan het een paradox noemen te beweren, dat de roem van de collegiale kerk van Sint Donatiaan te Brugge in feite groter is dan de kennis die wij nopens deze instelling bezitten. Toch is dit in werkelijkheid zo, en het geldt zowel voor de kerk in het algemeen als voor haar bibliotheek in het bijzonder. De oorzaken hiervan kunnen tot twee herleid worden: enerzijds worden de archieven van Sint-Donatiaan thans bewaard op het bisdom te Brugge, en dus is hun toegankelijkheid niet deze die men in een openbaar archiefdepot zou verwachten; anderzijds is er een grote moei-

lijkheid gelegen in het feit, dat zo goed als geen handschriften bewaard bleven. Ze verdwenen namelijk spoorloos rond de tijd, dat het kapittel door de Franse overheid was opgeheven geworden¹. Heel waarschijnlijk hebben de kanunniken hun schat aan oude handschriften ergens in veiligheid gebracht, zoals ze ook gedaan hebben met hun archief, dat eveneens verdween en in de 19e eeuw door een buitengewoon toeval ontdekt werd in de toren van de Sint-Salvatorskerk te Brugge. In elk geval zou het opnieuw aan het licht komen van deze handschriften een op velerlei gebied uiterst belangrijke gebeurtenis zijn. In afwachting hebben wij getracht ons te behelpen met de bronnen, die ter beschikking staan, en die in hoofdzaak in drie categorieën uiteenvallen: 1) de inventarissen van de kerksieraden; 2) de kapittelakten; 3) de rekeningen van de kerkfabriek. Dat wij al deze bronnen ongestoord hebben kunnen bestuderen danken wij aan de uitzonderlijke bereidwilligheid van de conservator van het Bisschoppelijk Archief, E.H. M. English.

Over de bibliotheek van Sint-Donatiaan is totnogtoe niet veel verschenen; wij kunnen slechts twee auteurs noemen, die zich op dit gebied verdienstelijk hebben gemaakt: vooreerst James Weale, die in zijn tijdschrift *Le Beffroi* de inventarissen van de sieraden van de kerk publiceerde en met talrijke nota's toelichtte, die hij bij systematische lezing van de kapittelakten had verzameld².

Verder kwam de bibliotheek van Sint-Donatiaan ook ter sprake in het artikel, dat G.I. Lieftinck wijdde aan de boekerijen en scriptoria van Ter Duinen en Ter Doest en hun verhouding tot het scriptorium van Sint-Donatiaan³. Veel nieuws over de bibliotheek van deze kerk heeft hij echter niet kunnen brengen.

Wij zelf hadden het geluk bij onze opzoekingen enkele belangrijke documenten te ontdekken. De resultaten van deze opzoekingen worden hier meegedeeld. Alleen moet men steeds voor ogen houden, dat ze in zekere zin voorlopig zijn, vermits niet alle bronnen konden worden nageslagen en ook nog heel wat vergelijkingsmateriaal ontbreekt.

(1) Zie over de opheffing: A. Viaene, *Bij een honderdvijftigste verjaring. Het einde van een Kathedraal. De Sint-Donaaskerk te Brugge verkocht en afgebroken* (Biekerf, L, 1949, pp. 169-180).

(2) J. Weale, *Inventaires du trésor de la collégiale de Saint-Donatien à Bruges*, 1347-1539 (*Le Beffroi*, I, 1863, pp. 328-337; II, 1864, pp. 9-30; 104-138).

(3) G.I. Lieftinck, *De librijen en scriptoria der Westvlaamse Cisterciënserabdijen Ter Duinen en Ter Doest in de 12e en 13e eeuw en de betrekkingen tot het atelier van de kapittelschool van Sint-Donatiaan te Brugge* (*Meded. Kon. Vl. Acad. voor Wet., Lett. en Sch. K. van België, Kl. der Lett.*, XV, 1953, nr. 2).

Vooreerst dient gezegd dat wij ons hier niet zullen bezighouden met de liturgische boeken, die in de sacristie en op verschillende plaatsen in de kerk werden bewaard, maar ons zullen beperken tot de eigenlijke bibliotheek.

Uit de kapittelakten van het einde van de 14e eeuw blijkt dat deze in die tijd in de thesaurie ondergebracht was. De boeken stonden er bij de kerkschat in kisten of kasten. Wij zullen van deze schatkamerbibliotheek alleen onthouden dat de boeken ervan konden uitgeleend worden, een feit dat later zal blijken zijn belang te hebben ⁴.

Nu begon zich rond het jaar 1410 de behoefte te doen gevoelen aan een geschikter bewaarplaats voor de boeken. Wellicht is het in dit verband dat de *clericus capituli* Bertrandus een nieuwe inventaris van de thesaurie opmaakte — een stuk dat helaas niet bewaard is ⁵. Ook brachten drie door het kapittel aangeduide kanunniken, Nicolaas Scoorkin, Paulus Tibelin en Leonardus de Gladio in dit jaar verschillende bezoeken aan de thesaurie, waarvoor hen een som van 10 pond werd uitbetaald ⁶. Wij vermoeden dat deze nieuwe inventaris en deze *visitationes* tot doel hadden het kapittel toe te laten zich een juist denkbeeld te vormen van de hoeveelheid en de aard der boeken, die in de thesaurie bewaard werden, en tevens van de conditie waarin ze daar verkeerden.

Op 29 juli van het volgend jaar, 1411, werd immers het kapittel bijeengeroepen voor een vergadering, waarop een voor ons onderwerp zeer gewichtige beslissing werd getroffen. De verslaggever van de kapittelvergaderingen in die tijd, Boudewijn van de Poele, over het algemeen bekend om zijn nauwkeurige weergave van het besprokene ⁷, vertelt ons ongeveer het volgende :

«Op die dag besloten de heren deken en kapittel, met het oog op het nut van deze kerk, en overwegende dat zij talrijke mooie boeken bezaten in hun thesaurie, welke plaats echter niet zeer geschikt was voor de bewaring van die boeken, een bibliotheek op te richten ». Deze *liberaria* zou gebouwd worden naast de kamer van de kapittelklerk, en voor haar constructie werd een commissie van drie kanunniken aangesteld, die voor het werk zouden instaan

(4) *Acta Capituli*, A, fol. 124^v (jaar 1360) : *Mense iulii die prima restituit dominus Honorius de Hodic, huius ecclesie canonicus, duos libros in asseribus ligatos, quorum unus fuit evangelium Iohannis glosatum et alter Apocalipsis glosatum, quos ex thesauraria receperat mutuo in deposito.*

(5) Rekening van de Kerkfabriek, 1410, fol. 8^v : *Item, pro libro inventarii thesaurarie per Bertrandum, III s.*

(6) Rekening van de Kerkfabriek, 1410, fol. 8^v : *Item, ad visitandum thesauriam per tres canonicos, scilicet Scorkin, Tibelin et Leonardum diversis vicibus, X lb.*

(7) E. Van Steenberghe, *Gerson à Bruges*, (*Revue d'Hist. ecclésiastique*, XXXI, 1935), p. 7.

en aan wie hiervoor uitgebreide volmachten werden verleend. Het waren meester Petrus Militis en naast hem twee mannen, die wij merkwaardig genoeg reeds vorig jaar belast zagen met de inspectie van de thesaurie: Leonardus de Gladio en Paulus Tibelin⁸. Wat kan het kapittel bij zijn keuze van deze commissarissen bepaald hebben?

Petrus Militis kwam als universitair geschoolde ongetwijfeld vooreerst in aanmerking⁹.

De aanduiding van Leonardus de Gladio kan verband houden met het volgende: deze kanunnik, die een zeer mooie schrijfhand voerde — dit blijkt uit de rekeningen van de kerkfabriek voor de jaren 1409-1413, die hij opstelde — moet zowat de gelegenheidsschrijver van het kapittel geweest zijn. Zo zien wij hem in de jaren 1403 en 1416 aan het schrijven van liturgische boeken en van een *legenda beati Donaciani*¹⁰.

Over Paulus Tibelin tenslotte konden wij niets te weten komen.

Aan deze drie commissarissen nu werd volledige vrijheid gelaten wat de wijze betreft waarop ze hun taak zouden opvatten. Het schijnt wel dat ze hun opdracht ter harte hebben genomen.

(8) *Acta Capituli*, C, fol. 153^r (29 juli 1411): *Eadem die domini decanus et capitulum, mutuo attendentes ad utilitatem huius ecclesie et comodum futurum, intuentes eos habere multos pulcros libros in eorum thesauraria, qui locus non existit bene aptus pro dictis libris, plura considerantes, ordinauerunt fieri liberiam [sic] iuxta cameram clerici nostri capituli prout melius fieri poterit, et ad dictam liberiam faciendam deputauerunt dominum Leonardum de Gladio et dominum Paulum Tibelin et magistrum Petrum Militis, et in casu quo dicti tres interesse non possent, voluerunt quod saltem duo ipsorum dictam liberiam faciant fieri prout eis melius et utilius expedire videbitur, quibus ad hec domini predicti dederunt potestatem et auctoritatem.*

(9) Wij vermoeden dat hij zijn magistertitel te Parijs behaalde, maar of hij mag vereenzelvigd worden met de Petrus Militis, klerk van het bisdom Evreux, die wij als *magister artium* en *baccalaureus decreti* ontmoeten op de *rotulus artistarum* van de Normandische natie van 1378-79 (H. Denifle en A. Chatelain, *Chartularium Universitatis Parisiensis*, III, Parijs, 1894, pp. 264, 271) is absoluut niet zeker.

(10) *Acta Capituli*, C, fol. 64^r (jaar 1402, v.s.): *Die XVa dicti mensis ianuarii dominus Leonardus de Gladio, capellanus huius ecclesie, promisit in capitulo domino Egidio Tollin et Iohanni Grave quod quendam librum, quem ipse dominus Leonardus scribere inchoavit et alias convenit dictis dominis Egidio et Iohanni, perficiet plenarie infra hinc et dominicam qua cantabitur « Letare Iherusalem » proximam, sub pena nichil lucrandi in ecclesia post dictam dominicam, quoadusque idem liber fuerit plenarie scriptus. — Eadem die et in dicto capitulo iniunctum fuit predicto domino Leonardo quod legendam beati Donaciani mittendam domino archiepiscopo Remensi scribat et notulet seu scribi et notulari faciet de bona manu et correcte in hunc modum, videlicet qualibet ebdomada ab hac die computata in antea duo folia de dicta legenda sub pena nichil lucrandi in ecclesia si in hoc fuerit repperitus defectuosus, quoadusque opus neglectum perfecerit, que quidem duo folia scripta debebit in fine cuiuslibet ebdomade ostendere in capitulo vel magistro Petro Militis, qui illud quod factum fuerit poterit capitulo intimare.*

Rekening van de Kerkfabriek, 1416, fol. 6^v: *Item, pro libris processionum per dominum Leonardum scriptis, XII lb.*

Inderdaad, de rekening van de kerkfabriek voor het jaar 1411 vermeldt onder de uitgaven aan de werklieden van de kerk een som van 240 pond *pro liberaria ultra recepta a prebendis*¹¹. Wat deze laatste uitdrukking te betekenen heeft blijkt uit een passage van de *acta capituli*: op 28 maart 1412 werd op een speciaal daarvoor samengeroepen kapittelvergadering het besluit eenparig aangenomen, dat ter ontlasting van de reeds zwaar onder schulden gebukt gaande kerkfabriek elk van de kanunniken een bijdrage zou betalen van 6 pond par. *pro complemento cuiusdam librerie, que ad utilitatem et commodum ecclesie alias fuit conclusa fieri*¹².

Meer inlichtingen verstrekten de kapittelakten en de rekening voor 1411 niet. Wel de rekening voor 1412. Op de eerste bladzijde ervan staat in een minuscuul schriftje: *In isto compacte sunt expensus nove liberarie*. Inderdaad vonden wij op fol. 11^v en 12^r een uitvoerige specificatie van alle onkosten, die de constructie van de bibliotheek had meegebracht gedurende de jaren 1411 en 1412¹³. Zij bedragen de som van niet minder dan 610 pond 7 schellingen.

Het heeft waarschijnlijk weinig zin hier de volledige lijst der uitgaven te laten volgen: men vindt er posten over timmerwerk, levering van hout, schalies, tegels, zand, steen, kettingen en toebehoren, roeden, sloten, enz. Interessanter is het ons een idee te vormen van het uitzicht en de inrichting van het gebouw, zoals wij die uit de rekening leren kennen.

De bibliotheek werd gebouwd naast de kamer van de kapittelkerk, de muren van deze kamer en van een deel van het dormitorium werden daarvoor afgebroken en er werd een uitgang in de muur van het dormitorium gemaakt. Spijtig genoeg beschikken wij niet over een grondplan van het claustrum van Sint-Donatiaan, zodat wij ons de juiste ligging van deze lokalen niet duidelijk kunnen voorstellen. Van de grootte van de zaal kunnen wij ons enig idee vormen door het aantal vloertegels, dat geleverd wordt: 1800 kleine en 5.500 grote, alsmede door het feit dat door de *glasewerkere* 30 vensters gemaakt worden: dat brengt ons tot een vrij uitgestrekte ruimte.

(11) Rekening van de Kerkfabriek, 1411, fol. 8^v.

(12) *Acta Capituli*, C, fol. 167^v (jaar 1411, v.s.): *Eodem anno, die lune post dominicam Palmarum, dominis decano et capitulo ad sonum campane congregatis capitulariter pro complemento cuiusdam librerie, que ad utilitatem et commodum ecclesie alias fuit conclusa fieri, et ad relevandum fabricam huius ecclesie que maxime aliis oneribus est onerata, unanimiter concluderunt et quod unusquisque ipsorum pro complemento dicte librerie dabit VI lib. g. ad hoc ipsum se sponite et quemlibet canonicum absentem obligaverunt ad solvendum dictas VI lib. par.*

(13) Zie de tekst in Bijlage.

Wat nu de uitrusting betreft leert de rekening ons het volgende : er stonden een aantal lectrienen of pulten (*scampni*), die in totaal van 14 roeden ter bevestiging van *libri cathenati* waren voorzien. Deze roeden werden ongetwijfeld aan de lessenaars vastgemaakt door de 7 *bussloten*, die geleverd werden. Daar er 14 roeden en 7 sloten waren, mogen we wel veronderstellen, dat er in totaal 7 dubbele pulten in de bibliotheek stonden, die dus aan weerszijden van een schuine lessenaar waren voorzien : immers, wanneer de roeden bovenaan de lessenaars zijn aangebracht, kunnen twee roeden gemakkelijk door één slot verzekerd worden, zoals dat in de beroemde librije van Zutphen het geval is¹⁴. Dat deze veronderstelling ook met de werkelijkheid overeenkomt, zal weldra blijken.

De vraag is nu welke boeken de drie commissarissen in de nieuwe bibliotheek zouden plaatsen. Blijkbaar waren de in de thesaurie aanwezige boeken niet talrijk genoeg of eerder nog, niet allen geschikt om de kettingbibliotheek te verrijken. In elk geval werden door sommige leden van het kapittel boekenschenken gedaan speciaal met het oog op de uitrusting van de nieuwe bibliotheek : de ons bekende Petrus Militis schonk hiervoor een aantal handschriften¹⁵ ; de ons eveneens bekende Nicolaas Scoorkin begiftigde de pas klaargekomen boekerij met een 10-tal geglosseerde bijbelboeken, die, zoals wij konden vaststellen, een kant van de eerste pult gingen innemen¹⁶. Bovendien had proost Boudewijn van Nieppe bij zijn dood enkele maanden voordien de vijf basisteksten van het Romeins Recht nagelaten, die nu eveneens een volledige kant van een pult, de 5e, gingen innemen¹⁷.

In 1416 werd opnieuw druk aan de uitbreiding van de kettingbibliotheek gewerkt. Er werden boeken herbonden en ook 46 ket-

(14) Zie bvb. K.O. Meinsma, *Middleleeuwsche Bibliotheken* (Zutphen, 1903), p. 17.

(15) Rekening van de Kerkfabriek, 1412, fol. 8^r : *Item, pro libris portandis ex thesauraria et Militis libris, VIII s.*

(16) *Acta Capituli*, C, fol. 172^r (22 juni 1412) : *Eodem anno et eadem die magister N. Scoorkin, huius ecclesie canonicus, dixit et recitavit quod domini de capitulo sibi alias graciose concesserant locum sue sepulture ubi lapidem pro eo poni fecerat, sub quo ut sperat sepiliri ; ratione enim sepulture aliquid dare non proponit, cum non sit licitum sepulturas emere quia locus sepulture sibi tenetur ut aliis suis consociis canonicis, dempto tamen iure funerali, sed dixit ut alias promisit dare decem pulcra volumina biblie glosata, et utinam ut asseruit libraria esset perfecta et banca essent facta, ut posset induere aut decorare unum bancum cum dictis voluminibus, ipse exivit esse presto ipsa volumina dare.* Over Scoorkin, zie W. Prevenier in *Biogr. Nat.*, XXX (Brussel, 1959, coll. 761-763).

(17) *Planarium Foundationum* van Sint-Donatiaan, fol. 23^v : *Item, predictus reverendus pater dominus Balduinus de Niepa legavit ecclesie iocalia infrascripta : - - - quinque bona volumina iuris civilis cum speculo iuris* (de tekst uitgegeven bij Weale, *art. cit.*, *Le Beffroi*, II, 1864-1865, p. 10, n. 11).

tingen aangekocht¹⁸. Nu waren in 1412 reeds 65 kettingwervels geleverd, die moesten beletten, dat de kettingen in de war raakten. Voegen wij deze twee getallen samen, dan zien wij dat, waar er in 1412 nog maar 65 cathenati waren voorzien, men in 1416 op 111 boeken rekende. Dat is elf eenheden meer dan het aantal, dat wij aantreffen in de catalogus van de kettingbibliotheek van 1417, een document dat wij nu aan een nader onderzoek zullen onderwerpen.

Deze catalogus komt voor in één van de twee exemplaren, waarin ons de inventaris der kerksieraden van 1417 is overgeleverd. James Weale gebruikte voor zijn uitgave der kerkinventarissen het andere exemplaar, zodat deze catalogus hem onbekend bleef. Zijn titel luidt: *Secuntur libri incathenati in scamptis secundum facultates liberarie ecclesie sancti Donaciani Brugensis*¹⁹. Er wordt geen auteur vermeld. Wij hebben echter langs een omweg kunnen uitmaken, dat de opsteller een kanunnik van het kapittel moet geweest zijn, met name Griffio van de Capelle, *baccalaureus in ambabus legibus*²⁰.

Onze catalogus rangschikt de handschriften naar de pulten, waarop ze in de bibliotheek geketend liggen. Er zijn zeven pulten, elk met twee lessenaars, wat onze veronderstelling van daarstraks bevestigt. Voor elke lessenaar voorzag de scribent één bladzijde, behalve voor pult 7, waarop de boeken zo weinig talrijk waren, dat beide lessenaars op één bladzijde konden genoteerd worden. Welk was nu het klasseringsprincipe, dat in de bibliotheek van Sint-Donatiaan werd gevolgd? Zoals men weet vertonen bijna alle Middeleeuwse bibliotheken een systematische opstelling, waarbij doorgaans de bijbelteksten vooraan komen, gevolgd door de kerkelijke auteurs, om te sluiten met de wereldlijke literatuur. In de practijk werd zeer dikwijls van dit schema afgeweken op één of ander punt. Hoewel het in de bibliotheek van Sint-Donatiaan strikt schijnt te zijn geëerbiedigd, blijkt deze bibliotheek toch volgens

(18) Rekening van de Kerkfabriek, 1416, fol. 8^v: *Primo, Iohanni Marolles pro libris religandis de liberaria, VII lb. IIII s.*

Item, Clinkemersch pro libris catenandis, VIII lb. II s.

Item, pro XLVI catenis pro qualibet VII s., valet XIII lb. XVI s.

(19) De tekst van deze catalogus komt voor op foll. 16^r - 22^r; hij zal uitgegeven worden in het in het vooruitzicht gestelde *Corpus Catalogorum*. Bij de bespreking van onze lezing maakte Prof. Dr. R. Van Caenegem de opmerking, dat de term inventaris beter zou passen voor het hier bedoelde document. Om verwarring met de inventarissen der kerksieraden te vermijden zullen wij ons echter in dit bestek aan de term catalogus houden.

(20) Op het exemplaar van de inventaris der kerksieraden, dat Weale gebruikte, staat achteraan te lezen: *Griffio me composuit sibi* [...], en het andere exemplaar, dat de catalogus bevat, is in dezelfde hand geschreven. Deze schrijfhand vinden wij eveneens terug in de rekening van de kerkfabriek voor 1420, die opgemaakt werd door kanunnik Griffio van de Capelle (†1438); zie over hem J. Weale, *art. cit.*, (*Le Beffroi*, II, 1864), p. 27, n. 30.

een wezenlijk ander principe te zijn geklasseerd : pult 1 bevat op de ene zijde de boeken van het Oud Testament, op de andere die van het Nieuw Testament en werken van St. Augustinus. De ene kant van pult 2 is aan sententiën-literatuur, de andere aan godsdienstige literatuur in ruime zin gewijd. Op pult 3 komen dan Kerkvaders, nog een Bijbel en heiligenlevens. Pult 4 is volledig aan Kerkelijk Recht, en pult 5 volledig aan Romeins Recht gewijd. Pult 6 bevat uitsluitend werken van geneeskunde en wordt gedeeltelijk voortgezet op pult 7 ; deze vertoont verder enkele werken van sterrenkunde, natuurwetenschap en de *Ethica* en *Metaphysica* van Aristoteles. Deze laatste afdeling schijnt echter nog niet afgewerkt te zijn.

Wanneer we nu deze indeling overlopen, dan valt al gauw op, dat hier geen drieledig, maar een vierledig schema te herkennen valt : vooraan komt de theologie (1-3), daarna het recht (4-5), vervolgens de geneeskunde (6), en tenslotte de *artes*, voor zover zij vertegenwoordigd zijn (7) ; m.a.w. deze indeling beantwoordt aan de 4 faculteiten der universiteiten. In dit verband mogen we misschien ook de titel van de catalogus aanhalen, waar immers te lezen staat dat de boeken op de pulten werden geplaatst *secundum facultates*. Het woord heeft hier m.i. wel de betekenis van « wetenschap die aan de universiteit geadoceerd wordt ».

Wij vermeldden totnogtoe niet, op welke manier de handschriften in onze catalogus worden aangeduid. De opsteller volgde hierbij een zeer éénvormig schema, nl.: na de opgave van titel of aard en auteur van het werk, worden steeds de beginwoorden van het tweede én de beginwoorden van het voorlaatste folio opgegeven. Vb. *Liber Augustini de civitate Dei qui incipit secundo folio « do videtur », penultimo folio « denique iam facie lota »*.

De opgave van aanvangs- of eindwoorden van bepaalde bladzijden der vermelde handschriften is, zoals men weet, een in de late Middeleeuwen veelvuldig toegepast identificeringsmiddel ; de bedoeling ligt voor de hand : wanneer men de woorden kent, waarmee een bepaalde bladzijde begint of eindigt, weet men ook met zekerheid om welk bepaald handschrift het gaat.

Bij deze opgave heeft men nu verschillende systemen toegepast. Het meest verspreide systeem is wel geworden de opgave van de aanvangswoorden van het 2e folio²¹. Een typisch Franse techniek noemde Gottlieb de opgave van aanvangswoorden van het 2e folio

(21) H. Schreiber, *Quellen und Beobachtungen zur mittelalterlichen Katalogierungspraxis, besonders in deutschen Kartausen* (Zentralbl. f. Bibliothekswesen, XLIV, 1927), p. 109.

en eindwoorden van het voorlaatste folio²². De aanvangswoorden van het 2e én van het voorlaatste folio (wat een variante is van voorgaand systeem), zoals wij ze in de catalogus van Sint-Donatiaan aantreffen, worden echter vrij zelden als herkenningmiddel aangewend. Gottlieb noteerde de volgende voorbeelden²³: de Sorbonne voor het eerst, in 1338; de kapittelkerk van Quimper, 1361; de universiteit van Heidelberg in 1396; het Collège des Cholets te Parijs in 1411, en, voor het eerst in Engeland, de universiteit van Cambridge in 1424. Wij voegen erbij de inventarissen van de bibliotheek der Bourgondische hertogen van 1420 en 1467²⁴. We krijgen dus de indruk, dat deze techniek enerzijds een Franse oorsprong heeft, anderzijds sterk door de universiteiten schijnt beïnvloed te zijn.

Mogen wij nu aannemen, dat alle werken, die vóór 1411 in de thesaurie bewaard werden, in de nieuwe bibliotheek op pulten werden geplaatst? Dit zou op zichzelf al onwaarschijnlijk zijn, vermits alleen grote formaten geschikt zijn om geketend te worden. Bovendien beschikken wij over een gedeeltelijke lijst van boeken van Sint-Donatiaan, daterend van 1393, en een deel van deze boeken kwam niet in de kettingbibliotheek terecht, terwijl de andere er blijkens de catalogus wel geplaatst werden²⁵.

Waarschijnlijk kunnen wij dit feit als volgt verklaren: in de thesaurie werden vóór 1411 boeken bewaard, die konden uitgeleend worden. Ook na de oprichting van de nieuwe bibliotheek werden nog boeken uitgeleend, want herhaaldelijk moest het kapittel de lezers, die te lang de ontleende boeken bij zich hielden, vermanen²⁶. Dus bezat het kapittel nog andere boeken, dan degene, die geketend werden. Of deze boeken in de thesaurie bewaard bleven, ofwel in het nieuwe lokaal in kasten geplaatst werden, weten wij

(22) T. Gottlieb, *Ueber mittelalterliche Bibliotheken* (Leipzig, 1890), p. 319.

(23) *Op. cit.*, p. 317.

(24) G. Doutrepont, *Inventaire de la « librairie » de Philippe le Bon (1420)* (Brussel, 1906), pp. XXXV-XXXVI.

(25) Deze inventaris van de boeken, die in handen geweest waren van meester van der Steene, daterend van 10 februari 1393 (*n.s.*), zal uitgegeven worden in het *Corpus Catalogorum*.

(26) *Acta Capituli* van 26 juli 1447: *Eadem die domini mei decanus et capitulum concluderunt quod fieret ex parte eorum mandamentum in generali omnibus de ecclesia, quod habentes penes se libros, litteras vel aliqua scripta ad hanc ecclesiam vel aliqua eiusdem ecclesie officia spectantes, quod illa deferrent in capitulo infra festum Remigii proxime futurum sub pena amissionis lucri distribucionum per unum mensem.*

Acta Capituli van 10 februari 1451 (*n.s.*): *Eadem die domini mei concluderunt quod ex parte eorum monerentur in generali omnes habentes litteras vel libros aut alia mandata pertinentia alicui officio huius ecclesie ea deportarent ad capitulum infra mensem sub pena suspencionis a divinis, et scientes habentes revelarent infra dictum mensem in capitulo sub simili pena.*

niet. Voor de laatste veronderstelling pleit wel de uitgestrektheid van het lokaal, dat met 7 pulten wel niet vol zal gestaan hebben.

Ongetwijfeld hebben de bibliotheekinrichters dus een selectie gedaan in de boekenvoorraad, en de ene voor de kettingbibliotheek bestemd, de andere voor een aparte verzameling, waaruit kon ontleend worden. Dit is een inrichting, die voor een collegiale kerk van het begin van de 15e eeuw alleszins merkwaardig kan genoemd worden; waar zij wel, en sinds lang bekend is, is in sommige universiteiten, zoals het Sorbonne-college, om het oudste en bekendste voorbeeld te citeren, waar de *libraria magna* een relatief kleine kettingbibliotheek was, die beoogde op elk gebied van wetenschap de basiswerken te bieden; terwijl de *libraria parva* dubbels, zelden gevraagde werken en werken, die konden uitgeleend worden, bevatte²⁷; in Merton College vinden we een analoge inrichting²⁸.

Nog een belangrijk feit dient vermeld in verband met de organisatie van de bibliotheek. De catalogus van 1417 werd waarschijnlijk niet opgemaakt ten behoeve der bezoekers, vermits hij onder één omslag uit de tijd voorkomt met de inventaris der kerksieraden, en als zodanig in het archief van het kapittel terecht kwam. Zeker ten gebruike van de bezoekers werd echter in of rond 1450 in de bibliotheek een *repertorium librorum* aangebracht. Dit blijkt uit twee posten in de rekeningen van dat jaar. De schrijnwerker maakte een houten raam voor de catalogus, die door de boekbinder Victor werd gerubriceerd²⁹. Waarschijnlijk werd dit repertorium — men lette op de gebruikte term — aan de muur opgehangen, doch meer vernemen wij er niet over.

Een ander probleem nog had hier moeten behandeld worden, nl. de vraag aan wie de zorg voor de nieuwe bibliotheek was opgedragen. Wij hebben echter hierover zo goed als geen gegevens; noch de cantor, noch de scholaster blijken in Sint-Donatiaan als bibliothecaris in aanmerking te komen, zoals ze dat wel doen in talrijke andere Middeleeuwse bibliotheken. Eerder mogen wij denken aan een functionaris van ondergeschikt belang, de *clericus dormitorii*, wiens werkterrein, het dormitorium, onmiddellijk naast de nieuwe bibliotheek was gelegen. Het is inderdaad aan zijn zorgen, dat anderhalve eeuw later Petrus Curtius, de eerste bisschop

(27) L. Delisle, *Le cabinet des manuscrits*, II (Parijs, 1874), p. 181.

(28) B.H. Streeter, *The Chained Library. A survey of four centuries in the evolution of the English library* (Londen, 1931), p. 7.

(29) Rekening van de Kerkfabriek, 1450, fol. 13^r: *Petro de Vriese, scrinewerkere, pro quodam assere in libraria in quo est repertorium librorum, XX s.*

Victori den boucbindere, pro litteris rubeis et blauvis in repertorio librorum in libraria, VI s.

van Brugge, in zijn testament (1567) de boeken toevertrouwt, die hij voor de kapittelbibliotheek bestemt³⁰.

Ditzelfde testament geeft ons ook nog een antwoord op de vraag, of de bibliotheek van Sint-Donatiaan een publieke bibliotheek mag genoemd worden. Zonder te willen ontkennen, dat nu en dan een leek in de boekerij werd toegelaten, geloven wij toch negatief te moeten antwoorden, vermits bisschop Curtius — in volle 16e eeuw! — zijn boekenschenking doet *in usum suppositorum et officiariorum dicte ecclesie et prepositure*, d.w.z. alleen ten behoeve van het personeel van kerk en proostdij³¹.

Laat ons om te besluiten nog eens de voornaamste gegevens recapituleren, die wij omtrent de bibliotheek hebben kunnen vaststellen.

Op 29 juli 1411 werd er besloten in de Sint-Donatianskerk te Brugge een nieuwe bibliotheek in te richten. In 1412 was deze klaar, en reeds voorzien van een 60-tal *libri cathenati*. In 1416 was dit aantal tot 100 gestegen; misschien kwamen er de volgende jaren nog boeken bij, maar het opmaken van een catalogus in 1417 doet veronderstellen dat de bibliotheek toen als nagenoeg afgewerkt werd beschouwd.

Deze bibliotheek nu vertoont een aantal kenmerken, die aan universitaire bibliotheken, en vooral aan die van de Sorbonne herinneren: 1) de klassering naar faculteiten; 2) de eigenaardige manier van catalogeren; 3) de splitsing van de boekenschat in een geketende consultatiebibliotheek en een verzameling, waaruit boeken konden ontleend worden.

Nu hebben er inderdaad relaties bestaan tussen de grote Franse universiteiten, en vooral die van Parijs, en het kapittel van Sint-Donatiaan. Ongetwijfeld gingen de geestelijken, die tot hoger onderwijs bekwaam waren, bij voorkeur in deze laatste stad studeren, hoewel zij sinds het kapittelbesluit van 1240 de keuze hadden tussen de volgende universiteiten: Parijs, Orléans, Montpellier, Anjou en Bologna³². Anderzijds aanzagen gepromoveerden van de Parijs-

(30) Zie de uitgave bij A.C. De Schrevel, *Histoire du séminaire de Bruges*, II (Brugge, 1883), pp. 119-123.

(31) Cf. vorige nota.

(32) Brugge, Archief van het Bisdom, Cartularium van Sint-Donatiaan, fol. 91^r-91^v: kapittelbesluit van 2 mei 1240: --- *ordinamus de premissis, ut canonicus quilibet volens se ad studium deferre, a decano et capitulo prius licentiam petat et optineat. Qua generaliter sive simpliciter obtenta potest studere absque periculo foraneitatis Parisius vel Aurelianus vel apud Montem Pessulanum vel Andegavi, quamdiu in Andegavensi civitate studium duraverit competens et generale. Item poterit studere Bononie vel alibi in Lombardia ubi maius studium fuerit vel generalius. Quicumque vero canonicus ad alia loca preterquam ad predicta se studendi causa transulerit absque decani et capituli licentia speciali, foraneus habeatur.*

se universiteit een prebende in het Brugse kapittel als een begerenswaardig bestaansmiddel.

Zo treffen wij rond de overgang van de 14e naar de 15e eeuw in Sint-Donatiaan verschillende geestelijken aan, die — waarschijnlijk te Parijs — een universitaire titel hebben behaald, o.m. één van de inrichters van de nieuwe bibliotheek, Petrus Militis, en de opsteller van de catalogus ervan, Griffio van de Capelle.

En vooral mogen wij niet vergeten de man, die zijn leven lang als kanselier aan de Parijse universiteit verbonden bleef, en gedurende een 15-tal jaar een leidende functie in het Brugse kapittel waarnam : wij bedoelen de beroemde theoloog Johannes Gerson, die in 1394 tot deken van deze kerk werd benoemd en uit zijn functie werd ontheven in 1411, meer bepaald juist één maand voordat in het kapittel de beslissing tot de bouw van een nieuwe bibliotheek werd getroffen³³. Niettegentaande diens talrijke afwezigheden is het helemaal niet uitgesloten, dat het initiatief in deze zaak tenminste voor een deel van Gerson is uitgegaan, vermits de voorbereidende maatregelen hiertoe (inventaris en inspectie van de thesaurie) nog onder zijn dekanaat werden genomen. Vooral zou in die richting kunnen wijzen het feit, dat Gerson ongetwijfeld de zin voor studie onder zijn kanunniken heeft willen bevorderen : in 1398 stelde hij hen in staat aan een universiteit te gaan studeren zonder ook maar iets van de vruchten van hun prebende te verliezen³⁴. Dat hij hen ook een gemakkelijk te consulteren bibliotheek ter beschikking heeft willen stellen, kan zeer aannemelijk genoemd worden. Wat er ook van zij, zeker is dat Sint-Donatiaan met zijn nieuwe bibliotheek, volledig beantwoordend aan het begrip « Studienbibliotheek » van Edgar Lehmann³⁵, in 1417 reeds over een alleszins merkwaardig en modern wetenschappelijk instrument beschikte.

(33) Cf. E. Van Steenberghe, *Gerson à Bruges* (*Revue d'Hist. ecclésiastique*, XXXI, 1935, pp. 5-52).

(34) E. Van Steenberghe, *art. cit.*, p. 17.

(35) E. Lehmann, *Die Bibliotheksräume der deutschen Klöster im Mittelalter* (Berlijn, 1957; *Schriften zur Kunstgeschichte*, II), pp. 8 vv.

BIJLAGE

**Rekening betreffende de onkosten voor
de bouw van de nieuwe bibliotheek, 1412.**

Deze rekening werd opgemaakt door Leonardus de Gladio, lid van de commissie die voor de bouw van de nieuwe bibliotheek moest instaan.

Origineel: Brugge, Archief van het Bisdom, rekening van de kerkfabriek van Sint-Donatiaan voor 1412, foll. 11^v en 12^r.

Expense facte pro liberaria anno XI° et XII°.

Primo, Iohanni Cleyart et Iohanni Monc pro timmerage,	XXI lb. gr.,
valet	CCLII lb.
Item, de scaelgedeckere pro sex virgis minus pro virga	XIII s., valet
	XLVIII lb.
Item, Iohanni f. Pieters de plancken et lignis ut patet cedula pro scamp-	
nis,	LVI lb. VIII s.
Item, pro CXX barders pro scaelgedac,	XVIII lb.
Item, pro hauwene, saghen en bereeden predictos,	VIII lb. VIII s.
Item, pro deckene cum barders in dieta et materia pro boye,	VI lb.
Item, Iacobo Spronc pro bladen in liberaria,	XL s.
Item, Iohanni Monc pro XVIII dietis in scampnis,	IX lb.
Item, Iacobo Buse pro XXII dietis in eisdem,	IX lb.
Item, Iohanni Gosin, timmerman, pro XVI dietis in eisdem	VIII lb.
Item, Bartholomeo Heyns pro XLVI hodie calx, pro hodo VI s., cum	
portitura,	XIII lb. XI s.
Item, cuidam pro XVIII ^c tegule parve forme cum portitura,	LVI s.
Item, Petro Bloc pro Vs ^m tegule magne forme pro M ^o XLII s. cum	
portitura,	XI lb. XI s.
Item, pro lignis portandis et planken diversis,	XXXVI s.
Item, pro XXXVIII carren zants,	XXXI s.
Item, pro turbonibus et lootnaglen per Zeskin,	XXXIII s.
Item, ad frangendum cameras Bertrandi et dormitorii,	XX s.

Item, ad frangendum foramina in dormitorio et deportandum greys per multos,	XXVIII s.
Item, ad perpotandum diversis operariis diversis vicibus,	XXVI s.
Item, van zaghene I oude balke in quatuor,	XVI s.
Item, Iacobo van der Capelle XI dietis, pro die X s., valet	V lb. X s.
Item, famulo suo Lievin pro totidem diebus, pro die V s.,	LV s.
Item, alteri famulo qui fregit foramina XI dietis, valet	LV s.
Item, duobus latomis cuilibet XVI s dietis, pro die X s., valet	XVI lb. X s.
Item, duobus famulis cuilibet XVI s dietis, pro die V s., valet	VIII lb. V s.
Item, Iacobi Zeskin ad deponendum plumbum cum filio,	X s.
Item, uni steenhauwere per duos dies,	XX s.
Item, per Capelleman pro lapidibus Brabantie inferius,	IIII lb. XVI s.
Item, per eundem pro lapidibus Brabantie superius cum opere,	VI lb. VI s.
Item, magistro Waltero pro ferratura cum XXI clavibus,	IIII lb. X s.
Item, pro III ^{xx} ulnis cathenarum, pro ulna VI s., valet	XXIIII lb.
Item, pro XII cathenis parvis,	XLVI s.
Item, pro L rivetten de latoene pro cathenis predictis,	LII s.
Item, pro XV rivetten minoribus de latoene,	libra XV s.
Item, pro XIII virgis ferri in scampnis ponderis XC lb., pro libra	
XIIII d.,	V lb., V s.
Item, pro VII bussloten, pro pecia VII s., valet	XLVIII s.
Item, pro XLVIII glasroeden, pro pecia XII d., valet	XLVIII s.
Item, pro clavis et aliis ferris per Hubertum,	VI lb.
Item, Iohanni Lormier, glaserwerkere, pro XXX fenestris ut patet	
cedula,	XLIIII lb. XII s.
Item, Iohanni Maroles pro libris religandis et ponendis	XII lb.

Somma VI^c X lb. VII s.

Receptum pro liberaria.

Primo, quia computavi in fabrica sancti Donatiani in operariis anno XI ^o	CCXL lb.
Item, ex XX magnis prebendis et decanatu, pro qualibet VI lb., valet	CXXVI lb.
Item, ex prebenda domini decani pro medietate,	III lb.
Item, ex fructibus Iohannis Caritatis canonici per Ondanc	XXIIII lb.
Item, ex legatis per dominum Iohannem Oculi canonicum,	XII lb.
Item, ex legatis per magistrum Bertrandum clericum capituli,	VI lb.
Item, ex twee waghden plumbi venditis domino Iohanni Ondanc,	XII lb.

Somma III^c XXIII lb.

Sic plus extradatum quam receptum CIIII^{xx} VII lb. VII s., que computantur in extradata operariorum fabrice sancti Donatiani hoc anno.

Isti sunt canonici solventes ad liberariam anno XI°
pro quolibet VI lb.

Primo dominus decanus	Ioannes Ondanc
Jacobus Vos	magister Winnocus
G. de Fossa	Petrus Pavonis
E. de Munte	Leonardus
Petrus Militis	Paulus Tibelin
Henricus Brune cum Lamberto	Riquardus de Capella
Henricus Carpentini	Guillelmus de Niepa
G. Bourgois	Griffo de Capelle
G. de Ghetsem	Rolandus de Spiera
Iohannes de Cabilone	Sigerus Heilt
	W ^o Gherbode

Prebenda decanatus III lb. per gratiam.

Somma CXXVI lb.

Iste sex prebende non solverunt quia foranee et litigiose.

Georgius de Pala, Christianus Moesin, Robertus Maioris, Rogerus Everwijn, Arnoldus Bode, Martinus de Fracchines.